

ADAM DZIUROK¹

Instytut Historii

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa

Instytut Pamięci Narodowej, Katowice

ORCID 0000-0001-6631-0544

DZIAŁALNOŚĆ PRYMASA STEFANA WYSZYŃSKIEGO Z PERSPEKTYWY APARATU BEZPIECZEŃSTWA

**The activities of Primate Stefan Wyszyński
from the perspective of the security apparatus**

Abstract

The functionaries of the security apparatus, who kept Primate Stefan Wyszyński under surveillance throughout his term in office, drew a simplified vision of his activities, reduced to the political and social sphere. They emphasized his anti-communist attitude, noting at the same time systematically “hostile” speeches. Attention was paid to his centralism and autocratic management of the Church, but at the same time he was perceived as a personality of great format, completely devoted to the Church. At the very end of his life, the security apparatus painted a slightly different picture of the Primate, pointing to his patriotism, ability to reach agreement and political sense.

Keywords: Primate Stefan Wyszyński, security apparatus, Church-state relations, Polish People’s Republic

Abstrakt

Funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa, którzy inwigilowali prymasa Stefana Wyszyńskiego przez cały okres jego urzędowania, kreślili uproszczoną wizję jego działalności, zredukowaną do aktywności na płaszczyźnie politycznej i społecznej. Podkreślali jego antykomunistyczne nastawienie, odnotowując przy tym systematycznie „wrogie” wystąpienia. Zwracano uwagę na centralizm i autokratyzm w zarządzaniu Kościołem, ale równocześnie dostrzegano w nim osobowość wielkiego formatu oraz człowieka oddanego bez reszty Kościołowi. Pod sam koniec życia prymasa aparat bezpieczeństwa kreślił już nieco inny jego obraz, wskazując na jego patriotyzm, zdolność do porozumienia i polityczny rozsądek.

¹ Adam Dziurok – dr hab. nauk humanistycznych, profesor Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, naczelnik Oddziałowego Biura Badań Historycznych Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach; specjalizuje się w badaniach nad historią powojenną Górnego Śląska oraz dziejami Kościoła w PRL. Ostatnio opublikował m.in. *Prymas Stefan Wyszyński a Górny Śląsk – kontakty, wizyty, wystąpienia*, Katowice–Warszawa 2020 (wspólnie z Jerzym Myszořem). E-mail: a.dziurok@uksw.edu.pl.

Słowa kluczowe: prymas Stefan Wyszyński, aparat bezpieczeństwa, relacje Kościół–państwo, PRL

Prymas Stefan Wyszyński realizował swoją posługę w realiach komunistycznego państwa, którego ważnym elementem pozostawał aparat bezpieczeństwa Polski „ludowej”. Choć sam nie kreował polityki wyznaniowej i był jedynie instrumentem w realizacji zadań Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, to jednak funkcjonariusze zajmujący się rozpracowaniem prymasa, jak również kierownictwo pionu antykościelnego Służby Bezpieczeństwa, formułowali szereg ciekawych ocen na temat działalności kard. Wyszyńskiego. Charakterystyki, analizy i oceny postawy hierarchy służyły nie tylko systematyzacji informacji na jego temat, ale miały pomóc w doborze odpowiednich metod działań operacyjnych wobec prymasa². Celem niniejszego tekstu będzie przedstawienie postrzegania aktywności prymasa przez funkcjonariuszy pionu antykościelnego aparatu bezpieczeństwa (Departamentu IV MSW i jego poprzedników). Uwagę zwrócono głównie na charakterystyki działalności prymasa Wyszyńskiego (w ramach rozpracowania o kryptonimie „Prorok”) oraz oceny na jego temat formułowane na naradach kierownictwa SB (podczas przemówień, wykładów czy analiz)³.

Na początku należy zauważyć, że postrzeganie działalności prymasa Stefana Wyszyńskiego przez funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa Polski „ludowej” było pochodną ogólnej wizji Kościoła rzymskokatolickiego, jaka dominowała wśród ludzi systemu władzy. Była to wizja mocno upolityczniona, zideologizowana i ograniczająca się do postrzegania Kościoła w wymiarze strukturalno-organizacyjnym, jako instytucji „biskupów, księży i zakonów”. Jak stwierdził podczas jednej z narad pionu IV minister spraw wewnętrznych Kazimierz Światała, „Kościół stanowi zwartą strukturalnie organizację, o jednolitym antykomunistycznym programie, z doborową kadram⁴”. Porównywano Kościół do wrogiej armii, w której oficerami mieli być duchowni i zakonnice⁵, wskazując dodatkowo, że to „sprężysta organizacja”, a jej kadry charakteryzują się wysokimi kwalifikacjami i ideowością⁶. Był to więc obraz siły politycznej realnie zagrażającej porządkowi państwowemu, pozbawiony jakiegokolwiek głębi teologicznej.

² R. Szczypta-Szczęch, *Działania operacyjne UB-SB przeciwko kard. Stefanowi Wyszyńskiemu*, w: *W służbie Boga i Polski. Komunistyczna bezpieka wobec kardynała Stefana Wyszyńskiego*, red. J. Marecki, F. Musiał, oprac. J. Marecki, P. Nitecki, R. Szczypta-Szczęch, Kraków 2014, s. 34.

³ W formie popularyzatorskiej tematykę tę krótko przedstawił m.in. Grzegorz Majchrzak w tekście „*Otoczenie, w którym się obraca, ma go za człowieka świętego*”. *Prymas Wyszyński oczami bezpieki*, <https://dzieje.pl/wiadomosci/otoczenie-w-ktorym-sie-obraca-ma-go-za-czlowieka-swietego-prymas-wyszynski-oczami> (dostęp 24.03.2022); zob. także E. Czaczkowska, *Kardynał Stefan Wyszyński. Biografia*, Warszawa 2013.

⁴ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej: MSW), 0639/229, Omówienie głównych tez i wytycznych do pracy polityczno-operacyjnej pionu IV w oparciu o treść krajowej narady zastępców komendantów wojewódzkich MO ds. Służby Bezpieczeństwa i naczelników Wydziałów IV KWMO odbytej w dniu 5 VI 1970 r. w Warszawie, 10 VI 1970 r., k. 177.

⁵ Analiza pracy operacyjnej Departamentu V MBP dotyczącej zakonów żeńskich sporządzona w Sekcji V Wydziału V Departamentu V MBP, w: *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945-1989*, wstęp, wybór dokumentów, red. A. Dziurok, Warszawa 2004, s. 180.

⁶ Pismo przewodnie zastępcy dyrektora Departamentu III MSW Stanisława Morawskiego do Uzasadnienia dotyczącego powołania odrębnego departamentu do pracy operacyjnej „po linii” Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych, 17 XI 1961 r., w: *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962-1989. Wybór dokumentów*, red. i oprac. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017, s. 176.

Uznawano, że działalność Kościoła prowadzona jest na 3 płaszczyznach: politycznej, ideologicznej i społecznej⁷, a „wąska grupa Kierownictwa Kościoła więcej koncentruje się na osiąganiu celów politycznych niż religijnych”⁸. Twierdzono wręcz, że „kler był, jest i długo jeszcze będzie główną najbardziej rozbudowaną, liczną, silną, wykwalifikowaną grupą opozycyjną, wrogią politycznie i ideologicznie”⁹. Twierdzono, że Kościół katolicki, „stojąc ideologicznie na wrogich pozycjach”, jako główny kierunek działania obrał organizowanie społeczeństwa „do przeciwstawiania go polityce Partii i Rządu”¹⁰.

Wrogie wystąpienia

W tym schemacie poznawczym mieściło się również postrzeganie aktywności prymasa Wyszyńskiego przez funkcjonariuszy UB i SB. Działalność ta, na przestrzeni kilkudziesięciu lat, oceniana była generalnie jako mniej lub bardziej wroga wobec państwa i systemu komunistycznego (przynajmniej do połowy lat siedemdziesiątych). Amplituda ocen nie była zbyt rozchwiana. Co więcej zauważono, że jeśli w wystąpieniach Wyszyńskiego odnotowywano „mniej wrogich treści, mniej ataków”, to nazywano to jedynie „formą wyciszenia”, która wynikała ze zmiany taktyki¹¹.

Materiał „obciążający” prymasa, gromadzony po jego aresztowaniu we wrześniu 1953 r., obejmował szczegółowe zestawienie i charakterystykę 81 „wrogich oficjalnych wypowiedzi bp. Wyszyńskiego” z lat 1946-1953¹². Śledztwo przeciwko niemu miało potwierdzić, że prowadził on antypaństwową i antynarodową, prowatykańską i proimperialistyczną działalność polityczną¹³. Na podstawie skrupulatnie prowadzonej przez SB statystyki wystąpień prymasa można wskazać, że np. w latach 60. jako wrogie zakwalifikowano około połowy wszystkich jego przemówień (od 42 do 62%; warto też zauważyć, że w tym okresie prymas wygłaszał też zdecydowanie najwięcej „wrogich” kazań spośród wszystkich hierarchów w Polsce)¹⁴.

⁷ AIPN, MSW, 01283/929, Tezy do problemu stosunki Państwo–Kościół, 6 I 1968 r., k. 8.

⁸ AIPN, MSW, 0639/101, Tezy do zreferowania kierunków działalności Kościoła i kierunków pracy operacyjnej Departamentu IV MSW i pionu IV SB, 15 II 1974 r., k. 27.

⁹ AIPN, MSW, 01283/930, Przemówienie Wiceministra Spraw Wewnętrznych gen. Franciszka Szlachcica wygłoszone w dniu 31 stycznia 1969 r. na naradzie pracowników operacyjnych Departamentu IV MSW z udziałem Naczelników Wydziałów IV KWMO (stenogram), k. 97; w podobny sposób wyartykułowano to w tezach do wykładu na temat „Teczka ewidencji operacyjnej na księdza” opracowanych w Departamencie IV MSW w czerwcu 1963 r.: „każdy ksiądz jest nosicielem obcej nam ideologii, że kler starowi jedyny oficjalny i zorganizowany ośrodek opozycji ideologicznej”, *Metody pracy operacyjnej...*, s. 332.

¹⁰ Pismo przewodnie zastępcy dyrektora Departamentu III MSW Stanisława Morawskiego do Uzasadnienia dotyczącego powołania odrębnego departamentu do pracy operacyjnej „po linii” Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych, 17 XI 1961 r., w: *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV...*, s. 176.

¹¹ AIPN, MSW, 01283/929, [Teza do narady partyjno-służbowej Departamentu IV MSW, 1968 r.], k. 219.

¹² Zagadnienie: Wrogie oficjalne wypowiedzi bp. Wyszyńskiego, 31 X 1953 r., w: *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski w dokumentach aparatu bezpieczeństwa PRL (1953-1956)*, oprac. B. Piec, Warszawa 2001, s. 131-143.

¹³ Szkic planu zagadnień podlegających wyjaśnieniu w śledztwie p-ko Stefanowi Wyszyńskiemu, 20 I 1954 r., w: *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski w dokumentach aparatu bezpieczeństwa PRL...*, s. 119.

¹⁴ Statystyka wystąpień prymasa wyglądała następująco: w 1963 r. – 85, w tym 53 wrogie (listów 6, w tym wrogich 3); w 1964 r. – 128, w tym 54 wrogie (listów 11, w tym wrogich 5), w 1965 r. – 92 – w tym 41 o wrogich treściach („rzekomy brak wolności sumienia i wyznania, szykanowanie kościoła”; według innych danych innych danych 102 – w tym 46 zawierające wrogie treści); w 1967 r. 197 kazań, w tym 112 wrogie (AIPN, MSW, 0713/210, t. 9, k. 174); w 1968 r. i pierwszym półroczu 1969 r. 228 przemówień – 102 negatywne, AIPN, MSW, 01283/926, Biskupi [opracowanie; 1965], k. 170; AIPN, MSW, 01283/926, Departament IV [opracowanie], 12 X 1965 r., k. 136; AIPN, MSW, 01283/926, Charakterystyczne zjawiska wśród kleru rzymsko-katolickiego w Pol-

Nasilenie wrogich wystąpień odnotowano po orędziu, kiedy to kard. Wyszyński wygłaszał „przeciętnie dwa – trzy kazania w każdą niedzielę, atakując władze lub robiąc z siebie męczennika”¹⁵. W 1968 r. zwracano uwagę, że wystąpienia prymasa mają znamiona nieuzasadnionych pretensji i żądań pod adresem władz państwowych i są pełne „ciągłego biadania nad rzekomym prześladowaniem religii i Kościoła” oraz „najbardziej niewybrednych, trącających duchem zamierzchłych czasów, atakiem na ateizm i laicyzację”¹⁶. Nie sposób nie zauważyć, że w tej optyce samo głoszenie zasad Ewangelii można było już uważać za atak na ateizm.

Wśród całej listy zarzutów o wrogości wobec państwa, systemu, ideologii itd. bardzo rzadko zdarzały się pochlebne oceny aktywności prymasa. I tak zauważono, że jedynym pozytywnym akcentem działalności Wyszyńskiego w 1965 r. było zaangażowanie w obchody 20-lecia polskiej organizacji życia kościelnego na Ziemiach Zachodnich i Północnych, podczas których wygłosił przemówienie o polskości tych terenów¹⁷. Aparat bezpieczeństwa posiadał informacje, że prymas dokładnie analizował sytuację polityczną w kraju i za granicą. Np. wśród bardzo krytycznych ocen dotyczących polityki ZSRR jedyne pozytywne wypowiedzi kardynała dotyczyły polityki populacyjnej ZSRR oraz troski o matkę i rodzinę¹⁸.

Wyszyński jako antykomunista

Przywoływano często tezę, że Wyszyński był już przed wojną głównym ideologiem antykomunizmu, wskazując na groźby jakie mógł nieść ze sobą komunizm i organizując szeroką akcję katolicką przeciw komunizmowi¹⁹. Stwierdzono wręcz, że powołanie Wyszyńskiego na stolicę prymasowską wynikało przede wszystkim z orientacji antykomunistycznej Watykanu i Piusa XII²⁰. O nominacji przesądzić miały „szczególne kwalifikacje polityczne Wyszyńskiego predestynujące go do roli przywódcy antysocjalistycznego kursu polityki Kościoła w Polsce”. Od samego początku posługi prymasowskiej na stosunkach między państwem a Kościołem zaciążyć miał „osobisty, fanatyczny antykomunizm” prymasa²¹. W innej analizie stwierdzono wręcz, że Wyszyński to wytrawny antykomunista, który od początku przygotowywał grunt do walki z ustrojem, jednocześnie prowadząc w tym kierunku hierarchię i Kościół katolicki w Polsce²². Przypisywano mu więc rolę wręcz samodzielnego wojownika antykomunizmu, który wciągnął w tę walkę cały Kościół w kraju. W analizie z 1970 r. dowodzono, że Wyszyński jako „jednoosobowy kierownik Kościoła, a za nim episkopat polski profilowali w ciągu 20 lat politykę Kościoła na płaszczyzny antysocjalistyczne”, zaś Kościół katolicki w Polsce w tym czasie formułował tezy, które miały odciągnąć społeczeństwo

sce w 1965 r. [1966 r.], k. 269; AIPN, MSW, 01283/931, Rozszerzone tezy do referatu towarzysza ministra na temat zagrożenia (w zakresie pionu IV), 18 IX 1969 r., k. 71.

¹⁵ AIPN, MSW, 01283/926, [Notatka], k. 188.

¹⁶ Charakterystyka polityczna kardynała Stefana Wyszyńskiego, 1968 r., w: *W służbie Boga i Polski...*, s. 451-452.

¹⁷ AIPN, MSW, 01283/926, Departament IV [opracowanie], 12 X 1965 r., k. 137.

¹⁸ AIPN, MSW, 01283/931, k. 167, 170.

¹⁹ AIPN, MSW, 01283/929, Tezy do problemu stosunki Państwo–Kościół, 6 I 1968 r., k. 7.

²⁰ Plan działań polityczno-operacyjnych na wypadek odejścia kard. Wyszyńskiego z kierowniczych stanowisk w Kościele rzymskokatolickim w Polsce, 8 IV 1981 r., w: *W służbie Boga i Polski...*, s. 639.

²¹ Charakterystyka polityczna kardynała Stefana Wyszyńskiego, 1968 r., w: *W służbie Boga i Polski...*, s. 450.

²² AIPN, MSW, 01283/929, Tezy rozszerzone do konspektu, 19 III 1968 r., k. 70.

wierzące od socjalizmu²³. W tym okresie wyartykułowano też przekonanie o niezmienności poglądów prymasa na socjalizm („Wyszyński kontra socjalizmowi – swej pozycji już nie zmieni”)²⁴. Dowodzone, że w poglądach politycznych Wyszyński jest antykomunistą, zaś socjalizm uważa za ustrój przejściowy. W kwestii narodowej uważać się miał „za wielkiego patriotę – Polaka”, mającego jednak swoisty kompleks antyrosyjski i to „z tych pozycji” miał często krytykować władze państwowe i PZPR²⁵. „Konserwatyzm, antykomunizm, upór i zarozumiałstwo” Wyszyńskiego miały być jedną z głównych przeszkód w kształtowaniu poprawnych relacji kościelno-państwowych²⁶.

W 1974 r. padło nawet zdanie, że „antykomunizm i antybolszewizm był i jest obsesją kard. Wyszyńskiego”. Przejął testament polityczny kard. Augusta Hlonda i kard. Adama Sapiehy, rozwijając koncepcję Kościoła polskiego jako przedmurza katolicyzmu na Wschodzie. Według kierownictwa MSW Wyszyński mocno akcentował swoje „mesjaństwo” i kreuje się na wodza „katolickiego narodu”²⁷.

Pierwszy okres jego posługi (lata 1949-1953) charakteryzowano jako czas nacechowany wrogością do PRL. Etap ten zakończył się jego internowaniem. Pisano, że po zwolnieniu prymas w „aureoli cierpien” usuwał wikariuszy kapitulnych narzuconych przez władze podczas jego aresztowania (w 1970 r. zauważono, że brak reakcji władz na czystki w Kościele miało długofalowe reperkusje)²⁸. Gdy, jako to określono, „izolacja została przerwana”, początkowo wydawało się, że zmieni swoją taktykę i będzie lojalny wobec władz, na co miało wskazywać m.in. wezwanie do udziału w wyborach do Sejmu PRL²⁹.

Zdemaskowano wkrótce tę pozorną lojalność prymasa, zauważając, że jego postawa miała wynikać w tym czasie z liczenia na stopniowe przemiany w kraju w kierunku kapitalizmu, oznaczające „początek końca” ustroju socjalistycznego³⁰. Zauważono jednak, że po powrocie z Rzymu w 1957 r. swym postępowaniem ponownie miał zaostrzyć stosunki Kościół–państwo, „rozpoczynając kampanię antysocjalistyczną”³¹. Od połowy 1957 r. wystąpienia prymasa „znowu tchną nienawiścią do socjalizmu, krzewią ducha fanatyzmu i nietolerancji wobec niewierzących, judzą przeciw polityce państwa”. Takim też duchem

²³ AIPN, MSW, 01283/932, Niektóre oceny i wnioski na temat Watykanu oraz Kościoła w Polsce (tezowe). III 1970 r., k. 176.

²⁴ AIPN, MSW, 01283/932, Oceny sytuacji wewnętrznej [1970 r.], k. 27.

²⁵ AIPN, MSW, 01283/932, Niektóre oceny i wnioski na temat Watykanu oraz Kościoła w Polsce (tezowe). 9 III 1970 r., k. 181.

²⁶ AIPN, MSW, 0713/210, t. 7, Notatka dot. działań dezintegracyjnych realizowanych wobec hierarchii i kleru rzymskokatolickiego, 28 VI 1973 r., k. 28.

²⁷ AIPN, MSW, 0639/101, Wystąpienie w dyskusji na sympozjum MSW w dniu 26 IX 1974 r. nt. dywersyjnej działalności Kościoła w PRL, k. 94.

²⁸ AIPN, MSW, 01283/932, Tezy nt. Episkopatu [1970 r.], k. 261.

²⁹ Charakterystyka i ocena działalności społeczno-politycznej kard. Stefana Wyszyńskiego sporządzona przez starszego oficera operacyjnego Wydziału I Departamentu IV MSW Zenona Chmielewskiego, 18 XII 1962 r., w: *W służbie Boga i Polski...*, s. 163.

³⁰ Charakterystyka i ocena działalności kard. Stefana Wyszyńskiego sporządzona funkcjonariuszy SB, 3 III 1963 r., w: *W służbie Boga i Polski...*, s. 170.

³¹ Charakterystyka i ocena działalności społeczno-politycznej kard. Stefana Wyszyńskiego sporządzona przez starszego oficera operacyjnego Wydziału I Departamentu IV MSW Zenona Chmielewskiego, 18 XII 1962 r., w: *W służbie Boga i Polski...*, s. 163.

miała być przesiąknięta kampania tzw. Wielkiej Nowenny, której, wedle oceny SB, została nadana treść skrajnie dewocyjna, a zarazem wybitnie polityczna³² – antysocjalistyczna³³.

W analizie 1969 r. zwrócono uwagę na „negatywną ewolucję” w postawie prymasa w sprawie unormowania stosunków między państwem socjalistycznym a Kościołem. O ile bowiem w 1950 i 1956 r., wbrew ówczesnej linii Watykanu, zawarł porozumienie z rządem, to w 1969 r., gdy Watykan dążył do porozumienia z krajami socjalistycznymi, kard. Wyszyński uważał, że nie należy zawierać takich układów³⁴.

Choć w 1971 r. odnotowano „wyciszenie” negatywnych akcentów politycznych w wystąpieniach publicznych i listach pasterskich prymasa Wyszyńskiego³⁵, to jednak nie było to trwałą tendencją. Trzy lata później zaliczono bowiem prymasa do wąskiej grupy kleru, która charakteryzowała się wrogością polityczną i ideologiczną, prowadzącą działalność „na krawędzi prowokacji politycznej”³⁶. Zmiana nastąpiła w połowie lat siedemdziesiątych, kiedy to odnotowano, że prymas reprezentuje postawę pojedynczą³⁷ (został uznany za rzecznika orientacji centrowo-zachowawczej w Episkopacie³⁸).

Wyszyński jako prymas

W analizach dotyczących pozycji Stefana Wyszyńskiego w Kościele polskim podnoszono, że prymas jest przewodniczącym konferencji episkopatu, ale formalnie stałej funkcji przewodniczącego nie ma, a kard. Wyszyński „uzurpował ją sobie”. Tłumaczono, że posiada on uprawnienia od papieża, ale „nie ujawnia zakresu tych uprawnień i nie jest wykluczone, że ich nadużywa”. Podkreślano, że ze względu na posiadane uprawnienia, ale też „despotyzm, pobożność, wykorzystywanie izolacji w poprzednich latach narzuca swą wolę innym biskupom”³⁹. W sytuacji, gdy cała władza w Kościele w Polsce, jak pisano, „gromadzi się w jedne ręce”, rola Episkopatu była drugorzędna, a konferencje Episkopatu przypominać miały nie narady, a raczej odprawy, gdzie decydujący głos miał we wszystkich sprawach sam prymas. Kierownictwo SB zauważyło, że centralizacja władzy w polskim Kościele była dla nich niekorzystna, gdyż umacniała siłę Kościoła. Odnotowano przy tym, że mechanizm ten

³² Charakterystyka polityczna kardynała Stefana Wyszyńskiego, 1968 r., w: *W służbie Boga i Polski...*, s. 451.

³³ Charakterystyka i ocena działalności społeczno-politycznej kard. Stefana Wyszyńskiego sporządzona przez starszego oficera operacyjnego Wydziału I Departamentu IV MSW Zenona Chmielewskiego, 18 XII 1962 r., w: *W służbie Boga i Polski...*, s. 163.

³⁴ AIPN, MSW, 01283/931, Analiza kierunków i działań hierarchii Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce oraz układów wewnątrzkościelnych, 9 X 1969 r., k. 50.

³⁵ AIPN, MSW, 0639/99, Materiały do sprawozdania Departamentu IV za 1971 r., 31 I 1972 r., k. 55.

³⁶ AIPN, MSW, 0639/101, Tezy do zreferowania kierunków działalności Kościoła i kierunków pracy operacyjnej Departamentu IV MSW i pionu IV SB, 15 II 1974 r., k. 27.

³⁷ Plan działań dezintegracyjnych Wydziału VI Departamentu IV MSW na lata 1978/79, 20 XII 1977 r., w: *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972-1979*, wstęp P. Tomasik, wybór i oprac. M. Bielażko, A.K. Piekarska, P. Tomasik, C. Wilanowski, Warszawa 2007, s. 310.

³⁸ Główne kierunki pracy polityczno-operacyjnej Departamentu IV MSW i jego odpowiedników w terenie na lata 1978-1979, 31 I 1978 r., w: *Plany pracy Departamentu IV MSW...*, s. 227.

³⁹ AIPN, MSW 1283/926, Tezy wykładu nt. „Wroga i przestępcza działalność kleru katolickiego oraz innych wyznań religijnych”, 10 XI 1965 r., k. 200-201; jak zauważył Rafał Łatka, funkcjonariusze SB interpretowali kwestie uprawnień prymasa w bardzo uproszczony sposób, co miało wskazywać, że Departament IV MSW „nie orientował się dokładnie co do ich zakresu (kard. Wyszyńskiemu udało się więc utrzymać ich treść w ścisłej tajemnicy)”, R. Łatka, *Episkopat Polski wobec stosunków państwo-Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970-1989*, Warszawa 2019, s. 24.

byłby korzystny dla władzy państwowej w jednym wypadku – wtedy, kiedy „mielibyśmy wpływ” na tego, który by stał na czele tej zcentralizowanej organizacji⁴⁰. Chodziło więc o nawiązanie do tezy Stalina o posiadaniu „swojego prymasa”, albo co najmniej takiego, którym można kierować – prymas Wyszyński okazał się jednak niesterowalny. Wypracował on zresztą mechanizmy nominacji biskupich z założeniem, że „wewnętrzne rozbięcie Episkopatu byłoby początkiem rozbięcia duchowieństwa i wiernych”⁴¹.

W 1960 r. odnotowano, że Wyszyński odgrywa w Episkopacie „rolę czynnika napędowego, centralizując i podporządkowując sobie całą działalność kościoła w Polsce”⁴². Z kolei w charakterystyce z 1962 r. znalazło się nie tylko powtarzane wielokrotnie w tych analizach sformułowanie, że prymas sprawuje rządy w polskim Kościele „autokratycznie”, ale też teza, że jego politykę popierają i realizują jedynie „fanatycy religijni, którzy nie analizują głębiej jego posunięć”⁴³.

Zarzucono prymasowi nie tylko centralizm, ale też narzucanie duchowieństwu „tatyki awanturnictwa i negacji”, aktywizowanie kleru do trwania w opozycji⁴⁴. Wskazywano na to, że Wyszyński sprawuje władzę w stylu typowym dla czasów feudalnych, opartych o absolutyzm⁴⁵ (pisano, że jest despotyczny i dyktatorski)⁴⁶. Jednocześnie potrafiiono docenić zdolności organizacyjne prymasa, wskazując, że kard. Wyszyński dysponował „najbardziej prężnym koncepcyjnie sztabem bezwzględnie oddanych mu ludzi”⁴⁷.

Podkreślając kumulację przez kard. Wyszyńskiego stanowiska prymasa i przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, zauważono, że był to swoisty ewenement w skali Kościoła powszechnego⁴⁸. Z tego powodu w 1979 r. (a potem w kwietniu 1981 r.) w planach pracy pionu antykościelnego SB przygotowanych na wypadek odejścia prymasa ze stanowiska wskazywano na konieczność rozdziału stanowiska prymasa i przewodniczącego KEP⁴⁹.

Oficer SB odpowiedzialny za rozpracowanie prymasa zauważył w 1975 r., że postawa i aspiracje prymasa „wykraczają poza rolę przywódcy kościelnego”, gdyż ten kierował aktywność Kościoła nie tylko na kwestie religijne, ale też społeczne, co, według hierarchy, predestynowało go do roli przywódcy nie tylko w sprawach religii i wiary⁵⁰. Podkreślano,

⁴⁰ AIPN, MSW, 01283/924, [Wykład na temat kierowniczych ogniw Kościoła katolickiego w Polsce, 1963], k. 60, 71.

⁴¹ R. Łatka, *Episkopat Polski wobec stosunków państwo–Kościół...*, s. 25.

⁴² AIPN, MSW, 01283/923, Dokument oceniający politykę wyznaniową, 13 I 1960 r., k. 14.

⁴³ Charakterystyka i ocena działalności społeczno-politycznej kard. Stefana Wyszyńskiego sporządzona przez starszego oficera operacyjnego Wydziału I Departamentu IV MSW Zenona Chmielewskiego, 18 XII 1962 r., w: *W służbie Boga i Polski...*, s. 164.

⁴⁴ AIPN, MSW, 01283/926, Tezy do referatu płk. Gorońskiego w I Oddziale Sztabu Generalnego, 30 VII 1965 r., k. 116.

⁴⁵ AIPN, MSW, 0713/210, t. 7, Notatka dotycząca planów dezintegracji realizowanych wobec hierarchii i kleru rzymskokatolickiego, 28 VI 1973 r., k. 29.

⁴⁶ AIPN, MSW, 0713/210, t. 9, Charakterystyka dot. kard. S. Wyszyńskiego 1967 r., k. 176.

⁴⁷ AIPN, MSW, 01283/932, Niektóre oceny i wnioski na temat Watykanu oraz Kościoła w Polsce (tezowe), 9 III 1970 r., k. 181.

⁴⁸ Plan działań polityczno-operacyjnych na wypadek odejścia kard. Wyszyńskiego z kierowniczych stanowisk w Kościele rzymskokatolickim w Polsce, 8 IV 1981 r., w: *W służbie Boga i Polski...*, s. 639.

⁴⁹ AIPN, MSW, 0713/210, t. 11, Kierunkowy plan działań polityczno-operacyjnych na wypadek odejścia kard. Wyszyńskiego z kierowniczych stanowisk w Kościele rzymskokatolickim w Polsce, 15 VIII 1979 r., k. 27-28.

⁵⁰ Plan przedsięwzięć operacyjnych w sprawie operacyjnego rozpracowania krypt. „Prorok” na kard. S. Wyszyńskiego, 18 XI 1975 r., w: *W służbie Boga i Polski...*, s. 611.

że wręcz stawiał się „w roli przywódcy narodu polskiego”, czując się odpowiedzialny za „wyprowadzenie narodu z trudnego okresu”⁵¹.

W tezach kierownictwa SB pojawiały się twierdzenia, że Wyszyński reprezentował linię Kościoła „walczącego i cierpiącego”⁵², „Kościoła – broniącej się twierdzy”⁵³, głosząc tezę o „Kościele prześladowanym” – co pojmowano jako taktykę prymasa mobilizowania wiernych wokół Kościoła⁵⁴. „Zdemaskowano” tym samym strategię działań prymasa, wskazując, że jedną z głównych metod jego działania było posługiwanie się demagogią i dewocyjnością „obliczoną na posłuch w sfanatyzowanych środowiskach” oraz utrzymywanie wokół Kościoła „atmosfery męczeństwa i psychozy prześladowań”⁵⁵. W 1967 r. prymas Wyszyński został określony jako „kardynał walczący”, który chciał ustawić siebie i Kościół w roli obrońcy godności, wolności i swobód demokratycznych⁵⁶. Dowodzone, że propaguje on model katolicyzmu maryjno-dewocyjnego⁵⁷ (uprawiając „chorobliwie kult Maryi”⁵⁸).

Kierownictwo SB zauważyło, że następowała mitologizacja prymasa („tworzenie mitów wokół Wyszyńskiego i Kościoła”), zresztą z jego udziałem. Przywołano bowiem tezy przemówienia na Monte Cassino z 1969 r., w którym wspominał o swoich walkach w powstaniu warszawskim, prześladowaniach przez okupanta i pobycie w więzieniu po wojnie⁵⁹.

Pozycja Wyszyńskiego

Po triumfalnym powrocie prymasa z internowania aparatu bezpieczeństwa zależało na deprecjonowaniu jego roli oraz na podkreślaniu rzekomo słabnącej jego pozycji zarówno w wymierzę krajowym, jak i międzynarodowym. W 1964 r. wskazywano na pewne wyizolowanie prymasa w kontekście relacji ze Stolicą Apostolską, ale równocześnie pisano, że pozycję Wyszyńskiego trzeba oceniać wnikliwie, „gdyż mimo plotek, nie jest tak, aby już go mieli odwołać”⁶⁰.

Po konflikcie związanym z orędziem (listem Episkopatu Polski do biskupów niemieckich z listopada 1965 r.) władze bezpieczeństwa bardzo krytycznie oceniały działalność kard. Wyszyńskiego, wskazując na konieczność podjęcia wobec niego radykalnych posunięć. Postulowały więc, by w związku z serią wrogich wystąpień prymasa wobec państwa, wezwać go na rozmowę do premiera, „gdzie zostałby uprzedzony o tym, że dalsza jego

⁵¹ AIPN, MSW, 0713/210, t. 9, k. 28.

⁵² AIPN, MSW, 0639/102, Niektóre problemy działalności dywersyjnej Kościoła rzymskokatolickiego oraz Kościołów i związków wyznaniowych nierzymskokatolickich przeciwko socjalizmowi, I 1975 r., k. 18.

⁵³ AIPN, MSW, 01283/931, Analiza kierunków i działań hierarchii Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce oraz układów wewnętrzkościelnych, 9 X 1969 r., k. 50.

⁵⁴ AIPN, MSW, 01283/932, Niektóre oceny i wnioski na temat Watykanu oraz Kościoła w Polsce (tezowe), 9 III 1970 r., k. 192.

⁵⁵ AIPN, MSW, 0713/210, t. 9, Charakterystyka dot. kard. S. Wyszyńskiego 1967 r., k. 177.

⁵⁶ AIPN, MSW, 01283/928, Tezy do wykładu na temat Kościół–Państwo, 7 XI 1967 r., k. 153.

⁵⁷ AIPN, MSW, 01283/932, Niektóre oceny i wnioski na temat Watykanu oraz Kościoła w Polsce (tezowe), 9 III 1970 r., k. 186.

⁵⁸ AIPN, MSW, 0713/210, t. 9, Charakterystyka dot. kard. S. Wyszyńskiego 1967 r., k. 178.

⁵⁹ AIPN, MSW, 01283/933, Tezy do prelekcji Dyrektora Departamentu IV na kursie Doskonalenia Kadr Kierownictwa MSW, 18 X 1970 r., k. 110.

⁶⁰ AIPN, MSW, 01283/925, Tezy do wykładu na Kursie Doskonalenia Kadr Kierowniczych, 16 XII 1964 r., k. 479.

działalność nie będzie tolerowana”. Alternatywą było wezwanie prymasa na rozmowę przez Prokuratora Generalnego „dla tych samych celów”. O tych krokach zamierzano powiadomić Watykan, wyjaśniając, że Wyszyński podejmuje działalność wymierzoną przeciwko państwu i „w przypadku niezaprzeszania takiej działalności władze będą zmuszone zażądać odwołania go”⁶¹. W charakterystyce prymasa z tego okresu zauważono, że po ogłoszeniu orędzia był on zakłopotany i skonsternowany, ale po krótkim czasie nabrał pewności siebie i stał się bardziej aktywny⁶². Podkreślano z samozadowoleniem, że prymas przegrał akcję milenijną (aparatus bezpieczeństwa w 1966 r. miał zadać „dotkliwy cios koncepcjom i awanturnictwu hierarchii”), ale jednocześnie przestrzegano przed nowymi zagrożeniami, gdyż „Wyszyński nie byłby Wyszyńskim, gdyby ciągle czegoś nowego nie wymyślił”⁶³.

W początkach 1968 r. zauważono, że nie trzeba stawiać pytania „kto-kogo?” – czyli czy państwo pokona Kościół, czy odwrotnie, gdyż to już miało zostać przesądzone na korzyść władzy, i skonstatowano, że Wyszyńskiego i Kościoła nie można stawiać w roli potęgi, a „życie idzie do przodu mimo Wyszyńskiego i Kościoła”⁶⁴. W kolejnym roku tezę o słabnącej pozycji prymasa potwierdził wicedyrektor Departamentu IV MSW, który podczas wykładu stwierdził, że problematyki Kościoła w Polsce nie można już sprowadzać do kard. Wyszyńskiego. Uznał, że zmieniły się układy i teraz należało „mówić o Watykanie, Wyszyńskim i Episkopacie”⁶⁵.

Wkrótce też odnotowano, że widać było rysy na „wszechwładności i samowoli Wyszyńskiego”. Ponownie też pojawił się wątek doprowadzenia do „rezygnacji kard. Wyszyńskiego” ze stanowiska prymasa. MSW sugerowało podjęcie kroków w tym kierunku z przekonaniem, że istniało wiele przesłanek wskazujących na to, że „następca nie będzie trudniejszym, a łatwiejszym przeciwnikiem”⁶⁶.

„Prorok” i „Czarodziej” w „Cyrku”

Prymas Stefan Wyszyński był rozpracowywany przez aparat bezpieczeństwa od samego momentu objęcia stolicy prymasowskiej, ale systematyczne działania operacyjne prowadziła SB od 1963 r. do jego śmierci – początkowo w ramach sprawy obiektowej, od 1964 r. sprawy ewidencji operacyjnej, a od 1972 r. sprawy operacyjnego rozpracowania o kryptonimie „Prorok”⁶⁷. Co najmniej od 1959 r. w gabinecie prymasa eksploatowano podsłuch – obiekt nazwano „Czarodziej” (prymas w stenogramach z podsłuchu figurował jako „W”, choć

⁶¹ AIPN, MSW, 01283/927, Propozycje kierunków działań wobec kościoła rzymsko-katolickiego w 1966 r., 18 II 1966 r., k. 23.

⁶² AIPN, MSW, 01283/927, Tezy informacji „Niektóre aktualne problemy stosunków państwo–kościół”, 3 VI 1966 r., k. 141.

⁶³ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000, s. 176.

⁶⁴ AIPN, MSW, 01283/929, Tezy do problemu stosunki Państwo–Kościół, 6 I 1968 r., k. 37.

⁶⁵ A. Dziurok, „Ignorować Wyszyńskiego. My go przeżyjemy i zwyciężymy”. Notatka z wykładu wicedyrektora Departamentu IV MSW płk. Zenona Gorońskiego z kwietnia 1969 r., „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944-1989”, 2006, nr 2 (4), s. 255-263.

⁶⁶ AIPN, MSW, 01283/932, Propozycje do wniosków w sprawie dalszej polityki wyznaniowej [9 III 1970 r.], k. 199.

⁶⁷ R. Szczypta-Szczęch, *Działania operacyjne UB-SB przeciwko kard. Stefanowi Wyszyńskiemu...*, s. 34; zob. także J. Żaryn, *Prymas Wyszyński w aktach SB*, „Studia Prymasowskie”, 2012, nr 6, s. 181-190.

można przyjąć, że sam prymas nazywany był także „Czarodziejem”⁶⁸. Z kolei inwigilację siedziby prymasa – Rezydencję Arcybiskupów Warszawskich przy ul. Miodowej w Warszawie prowadzono jako obiekt o kryptonimie „Cyrk”⁶⁹.

W materiałach sprawy „Prorok” zachowały się charakterystyki dotyczące cech charakterologicznych i postawy kard. Wyszyńskiego, które wystawiają mu jak najlepsze świadectwo. W grudniu 1950 r. pisano o prymasie: „Jest on zarówno wspaniałym mówcą, jak i pisarzem. Wywiera duży wpływ na otoczenie przez swoją godną, lecz zarazem bliską postać. Wyrozumiały dla innych, lecz ostry dla siebie. Pracuje zazwyczaj 14 godzin na dobę. Asceta. Dużo czasu w godzinach rannych i nocnych poświęca modlitwie. Jest nad wyraz religijny. Otoczenie, w którym się obraca, ma go za człowieka świętego. Pozbawiony jest wad i nałogów. [...] Jest to człowiek o rozumnej silnej woli”⁷⁰. Po blisko 20 latach opinia ta była bardzo podobna – wspomniano, że prymas „reprezentuje sobą osobowość dużego formatu. Jest dobrym organizatorem. Pracowity, wymagający od innych. Interesuje się nawet drobnymi sprawami. W sprawach Kościoła wykazujący absolutnie oddanie idei katolicyzmu tradycyjnego oraz bezwzględne oddanie dla kościoła w ogóle”⁷¹. Te niezwykle pozytywne oceny warto jednak uzupełnić o kilka bardziej krytycznych opinii – określano bowiem prymasa jako typa ascetycznego, który nie znosił w swym otoczeniu osób o odmiennym zdaniu, zarozumiałego, upartego, mściwego i bezwzględnego w stosunku do podwładnych⁷².

W kwietniu 1981 r. uznano za celowe, by w aktualnej sytuacji społeczno-politycznej, na wypadek ewentualnej śmierci kard. Wyszyńskiego, „podjąć działania eksponujące jego postać w aspekcie patriotyzmu i politycznego rozsądku”⁷³. Można więc zauważyć, że to same władze komunistyczne dokonały dekompozycji tak solidnie przez długie lata budowanej tezy o szkodliwości i agresywności działalności prymasa.

Na kilka tygodni przed zabójstwem ks. Jerzego Popiełuszki, jeden z jego zabójców, Waldemar Chmielewski, obronił w Akademii Spraw Wewnętrznych pracę magisterską pt. *Kardynał Stefan Wyszyński (wybrane zagadnienia z działalności polityczno-społecznej)*. Waldemar Chmielewski był synem Zenona Chmielewskiego⁷⁴ – długoletniego pracownika Departamentu IV MSW rozpracowującego prymasa w ramach sprawy „Prorok”, a tym samym autora wielu charakterystyk zamieszczonych w aktach tej sprawy. W pracy magisterskiej autor pisał, że prymas był „wielce wymagającym i dojrzałym przeciwnikiem, który pozostając do końca wiernym swoim ideałom oraz wypełniając niemal despotycznie

⁶⁸ W stenogramach rozmów pojawia się informacja, że „Czarodziej” to materiały z PT, czyli podsłuchu telefonicznego, ale z treści dokumentów wynika, że chodziło o podsłuch pokojowy, zob. AIPN, MSW, 0648/20; 0648/23; 0648/24; Andrzej Werblan wspominał, że widział stenogram podsłuchu z rozmowy prymasa z szefem watykańskiej dyplomacji Agostino Casarolim i zobaczył, że „Wyszyński ma u nich kryptonim – «Czarodziej»”, *Modzelewski – Werblan. Polska Ludowa*, rozmawia R. Walenciak, Warszawa 2017, s. 223-224.

⁶⁹ Sprawozdanie z wykonania planu działań operacyjnych wobec kard. S. Wyszyńskiego w 1963 r., 28 XII 1963 r., w: *W służbie Boga i Polski...*, s. 233-234.

⁷⁰ Charakterystyka abp. Stefana Wyszyńskiego, 8 XII 1950 r., w: *W służbie Boga i Polski...*, s. 85.

⁷¹ Dodatkowo, także ze względu na wiek, prymas miał być „uparty w działaniach i bezwzględny”, AIPN, MSW, 01283/932, Niektóre oceny i wnioski na temat Watykanu oraz Kościoła w Polsce (tezowe). 9 III 1970 r., k. 181.

⁷² Charakterystyka i ocena działalności społeczno-politycznej kard. Stefana Wyszyńskiego sporządzona przez starszego oficera operacyjnego Wydziału I Departamentu IV MSW Zenona Chmielewskiego, 18 XII 1962 r., w: *W służbie Boga i Polski...*, s. 164.

⁷³ AIPN, MSW, 713/210, t. 12, k. 61.

⁷⁴ Zob. R. Szczypta-Szczęch, *Działania operacyjne UB-SB przeciwko kard. Stefanowi Wyszyńskiemu...*, s. 37, 673-674.

obowiązki jednoosobowego kierownictwa w Kościele polskim, potrafił niekiedy zachować się elastycznie niemal zawsze wychodząc jednak z korzyściami dla Kościoła”. Z tych słów przebijają podziw dla trudnego przeciwnika, który w rozgrywkach z władzami komunistycznymi przede wszystkim umiejętnie dbał o interesy Kościoła. Chmielewski wyraził także pewne rozczarowanie, że „mimo swego niewątpliwego doświadczenia politycznego i dyplomatycznego, prymas kardynał Wyszyński postawił wszystko na instytucję, która nabierając obcego socjalizmowi kolorytu, nie mogła znaleźć dla siebie miejsca w tym ustroju”⁷⁵. Zdziwienie musi budzić konstatacja, że prymas stawiał zawsze na pierwszym miejscu Kościół, a jako wytrawny gracz polityczny powinien dostrzegać, że była to instytucja niedostosowana do ówczesnego ustroju. Podobnie zresztą błędną diagnozę sytuacji przedstawił w 1969 r. wicedyrektor Departamentu IV podczas jednej z porad, głosząc tezę: „Ignorować Wyszyńskiego. My go przeżyjemy i zwyciężymy”⁷⁶.

Funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa kreślili uproszczoną wizję działalności prymasa, zredukowaną do aktywności na płaszczyźnie politycznej i społecznej, uważanej za groźną dla władzy. Podkreślali antykomunistyczne nastawienie kard. Wyszyńskiego, które miało być głównym punktem odniesienia do ówczesnej władzy, odnotowując przy tym systematycznie wrogi wystąpienia prymasa. Zwracano uwagę na centralizm i autokratyzm w zarządzaniu Kościołem, ale równocześnie dostrzegano w nim osobowość wielkiego formatu oraz człowieka oddanego bez reszty Kościołowi. Po sam koniec życia prymasa aparat bezpieczeństwa kreślił już nieco inny obraz prymasa Wyszyńskiego, wskazując na jego patriotyzm, zdolność do porozumienia i polityczny rozsądek.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych: 001834/2023; 0639/99; 0639/101; 0639/102; 0639/229; 0648/20; 0648/23; 0648/24; 0713/210, t. 7, 9-11; 01283/923; 01283/925; 01283/926; 01283/927; 01283/928; 01283/929; 01283/930; 01283/931; 01283/932; 01283/933; 01283/924.

Opracowania i źródła drukowane

Czaczkowska E., *Kardynał Stefan Wyszyński. Biografia*, Warszawa 2013.

Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000.

Dziurok A., „Ignorować Wyszyńskiego. My go przeżyjemy i zwyciężymy”. Notatka z wykładu wicedyrektora Departamentu IV MSW płk. Zenona Gorońskiego z kwietnia 1969 r., „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944-1989”, 2006, nr 2 (4), s. 255-263.

Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962-1989. Wybór dokumentów, red. i oprac. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017.

Łatka R., *Episkopat Polski wobec stosunków państwo–Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970-1989*, Warszawa 2019.

⁷⁵ AIPN, MSW, 001834/2023, Chmielewski Waldemar, *Kardynał Stefan Wyszyński (wybrane zagadnienia z działalności polityczno-społecznej)*, praca magisterska opracowana pod kierunkiem płk. dr. Ryszarda Wójcickiego, Warszawa 1984, s. 250.

⁷⁶ A. Dziurok, „Ignorować Wyszyńskiego. My go przeżyjemy i zwyciężymy” ..., s. 263.

- Majchrzak G., „*Otoczenie, w którym się obraca, ma go za człowieka świętego*”. *Prymas Wyszyński oczami bezpieki*, <https://dzieje.pl/wiadomosci/otoczenie-w-ktorym-sie-obraca-ma-go-za-czlowieka-swietego-prymas-wyszynski-oczami> (dostęp 24.03.2022).
- Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945-1989*, wstęp, wybór dokumentów, red. A. Dziurok, Warszawa 2004.
- Modzelewski – Werblan. Polska Ludowa*, rozmawia R. Walenciak, Warszawa 2017.
- Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972-1979*, wstęp P. Tomasiak, wybór i oprac. M. Bielaszko, A.K. Piekarska, P. Tomasiak, C. Wilanowski, Warszawa 2007.
- Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski w dokumentach aparatu bezpieczeństwa PRL (1953-1956)*, oprac. B. Piec, Warszawa 2001.
- W służbie Boga i Polski. Komunistyczna bezpieka wobec kardynała Stefana Wyszyńskiego*, red. J. Marecki, F. Musiał, oprac. J. Marecki, P. Nitecki, R. Szczypta-Szczęch, Kraków 2014.
- Żaryn J., *Prymas Wyszyński w aktach SB*, „*Studia Prymasowskie*”, 2012, nr 6, s. 181-190.